

Український історик, просвітянин та педагог Павло Григорович Клепатський (1885 — після 1938 року)

Згідно одному з правил біографічного дослідження біограф має відтворити діяльність свого героя у певному історичному контексті, зокрема, у колі сучасників. Біографи Івана та Юрія Лип частково виконали таку роботу. Однак дослідник українського національного руху не може задовольнитися встановленням найближчого кола спілкування цих видатних діячів, їх соратників, друзів та недругів. Слід досліджувати біографії ширшого кола осіб, навіть якщо у нашому розпорядженні не має даних, які б достеменно засвідчували зв'язок між ними та Іваном і Юрієм Липами. Дослідження біографій представників так би мовити «другого ешелону сучасників» сприяє більш глибокому осягненню доби, за якої жили Іван та Юрій Липи.

До таких осіб належав діяч українського національного руху Павло Григорович Клепатський (у джерелах та літературі іноді можна зустріти написання «Клепацький»), Особа П. Клепатського досить нечасто привертала увагу істориків. Це й не дивно з огляду на те, що своє життя він закінчив з ярликом «ворога народу». Про одного з найбільш плідних українських істориків 1920-х років пам'ятали лише у діаспорі¹. Лише на початку 1990-х вперше в Україні декілька сторінок біографії П.Клепатського присвятив В.Ричка². На початку XXI ст. з'явилися дві оглядові статті про науковця у біобібліографічних словниках³. Почастішали згадки про його роботи у розвідках присвячених відповідним питанням історії. Зрештою, у 2007 році за редакцією відомого українського медієвіста Л. Войтовича була перевидана одна з найкращих праць П.Клепатського⁴. Щоправда, дивує те, що у передмові чи хоча б в анотації жодного слова не сказано про особистість історика та основні віхи його біографії, навіть не вказано дат його життя. Таким чином порушено принцип біоісторіографічного дослідження — не відривати текст автора від його особистості. Цей казус свідчить про актуальність дослідження основних етапів біографії П.Клепатського, реконструкції його особистості на максимально широкому колі наявних джерел, що і є метою цієї статті. У якості джерельної бази використано публікації П.Клепатського (історико-наукового, публіцистичного, літературознавчого та мовознавчого змісту), листування його колег (на жаль листів самого історика поки що розшукати не вдалось). Педагогічну діяльність науковця відображають офіційні звіти Полтавського ІНО. Частина джерел є архівними. Переважно використано документи 2, 45 та 153 фондів Державного архіву Одеської області (ДАОО). Зокрема, у 2 фонді у

матеріалах українських товариств збереглися рукописні тези доповідей П.Клепатського. До найцінніших архівних джерел слід віднести декілька особистих справ П.Клепатського років його студентства та професорства. Найбільше відомостей подає особиста справа складена наприкінці 1920-х років, що нині зберігається в одному з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління у м. Києві (ЦДАВО).

Доводиться констатувати, що про юні роки П.Клепатського відомо небагато. Він народився 12 січня 1885 у селі Пугачівка Таращанського повіту Київської єпархії у родині священика села Сахновки Канівського повіту Григорія Клепатського та Олександри Михайлової що також походила з родини священика. Вже у 1930-х роках факт походження з «класово ворожого» середовища духовенства відіграє фатальну роль у долі П.Клепатського. Очевидно, що в родині були сильними традиції духовної освіти. Сестри та брати Павла — Марія, Олімпіада та Григорій — навчалися у закладах духовної освіти⁵. Не минув цей шлях і Павло, який протягом 6 років вчився у Київській духовній семінарії. Джерела свідчать, що вже тоді життя П.Клепатського почало набувати бурхливий характер. 23 квітня 1905 року він поступив на історико-філологічний факультет Юр'ївського університету аби вже у 1906 році звернутися з проханням про переведення до одеського НУ 21 серпня 1906 року він був зарахований у студенти історико-філологічного факультету цього університету, де він і навчався протягом 1906 — 1910 років⁴.

На ці роки припадає відносна стабілізація ситуації в НУ після бурхливих студентських заворушень 1905 року. Це мало позитивний вплив на наукове становлення П. Клепатського. Більшу частину свого часу він присвячував студіюванню джерел та літератури, відвіданню семінарів та лекцій. Павло слухав лекції славіста М. Попруженка, русиста Г. Перетятковича та інших викладачів. Особливу увагу привертають записи про відвідування П.Клепатським лекцій приват-доцента О.Грушевського, що були присвячені історії Литовсько-руської держави⁷. Павло записався на лекції українського історика вже маючи інтерес до історії України та як патріот своєї Батьківщини. З іншого боку, саме знайомство з поглядами О.Грушевського, напевно, було одним з важливих чинників формування його наукового та національного світогляду. Саме періоду українського середньовіччя були присвячені перші наукові публікації П.Клепатського на початку 1910-х років. Втім, як відомо, О.Грушевський недовго викладав в НУ⁸. Найбільший вплив на формування П.Клепатського як історика мав учень В. Антоновича, ординарний професор кафедри російської історії історико-філологічного факультету НУ Іван Андрійович Линниченко (1857 — 1926). На початку XX ст. професор вже здобув великий авторитет у галузі української медієвістики, зокрема, історії Галицької Русі. В Одесі він створив наукову школу, одним з членів якої був П.Клепатський. Члени школи приділяли велику увагу вивченню джерел з соціально — правової та соціально-економічної історії Південної та Лівобе-

режної України, Московії. Важливим осередком діяльності школи було Одеське бібліографічне товариство при НУ створене за ініціативи І. Линниченка у 1911 році. Він же до 1919 року був незмінним головою товариства.

Під керівництвом І.Линниченка П.Клепатський написав свою першу працю, присвячену історії Київської землі за доби Великого князівства Литовського. У 1909 році згідно схвального відгуку І. Линниченка П. Клепатський отримав від факультету золоту медаль. Більш того, І.Линниченко профінансував друкування праці свого учня, яке було затримано через нестачу коштів у правління НУ⁸. Таким чином, в Одесі була надрукована праця з історії середньовічної України, що було поодиноким явищем у цьому місті. Критики схвально сприйняли монографію П.Клепатського як цінний внесок в українську медієвістику. Автор продовжив вивчення середньовічної історії Київської землі услід за М.Максимовичем, В. Антоновичем та М.Грушевським. Частину їх висновків він переглянув на основі нової інтерпретації джерел. П.Клепатський сприймав свою працю як частину дослідницького проекту школи В.Антоновича, що вивчала окремі історико-географічні регіони України⁹.

П.Клепатський не обмежувався лише українознавством. Його українська національна ідентичність входила у гостре протиріччя з навколишньою дійсністю, у якій було важко існувати українцям, і досить комфортно малоросам (на жаль, так триває і до сьогодні). Тому Павло Григорович разом з іншим учнем І. Линниченка М.Слабченко увійшов до складу одеської «Просвіти». П.Клепатський був одним з найактивніших лекторів «Просвіти». Протягом 1908 року він прочитав курс «Історії України-Руси домонгольського періоду», що складався з таких лекцій: «Історія української етнографії» (фактично історія виникнення українського народу), «Культурно-релігійний та сімейно-громадський устрій південно-руських племен у період їх розселення та після нього», «Походження руського племені і початкова історія Русі до Володимира та Ярослава», «Характеристика між князівських відносин та державної влади у до монгольський період», «Боротьба Русі зі Степом»¹⁰. Ці лекції фактично були викладом своєрідної альтернативної офіційній історії Київської Русі. П.Клепатський мав за основу погляди М.Грушевського, що наполягав на безперервності історії українського народу від давнини до сучасності. Він наголошував на тому, що давні слов'яни, що здавна жили поблизу Дніпра та Дністра, були прототипом «українсько-руського племені як ми тепер його знаємо». Лекції П.Клепатського зустрічали досить жваву реакцію з боку слухачів. Так, 5 листопада 1908 року доповідь П.Клепатського та її обговорення тривали з пів на дев'яту вечора до 12 години ночі¹¹.

Після закриття «Просвіти» П.Клепатський протягом 1910 — 1912 років брав участь у діяльності інших українських товариств: «Український клуб» та «Українська хата». Наприкінці лютого 1911 року він виступив з двома

повідями: «Кріпацтво на Україні і 19 лютого 1861 року» та «Головні мотиви поезії Т.Шевченка і її виховуюче значення», а 26 лютого 1912 року — «Шевченко як апостол любові, братерства та правди»¹². Одним з активних членів всіх названих одеських українських товариств був І.Липа. Тому можна без жодного сумніву твердити, що К.Клепатський та І.Липа знали один одного та час від часу спілкувалися на засіданнях цих товариств.

Відверта та активна українська позиція П.Клепатського не могла не призвести до ускладнень в його кар'єрі. Мабуть, недаремно він не брав участі у таких традиційних для одеських істориків, але досить офіційних товариствах як історико-філологічне та історії та старожитностей. Погляди та діяльність П.Клепатського загрожували стати каменем спотикання і у його взаєминах з І.Линниченком, який не сприймав проєктів автономії, а тим більше незалежності України. Історія України для нього була виключно частиною історії Росії, а українська мова — лише місцевим різновидом «русского языка». Однак І.Линниченко не належав до найпримітивніших українофобів. Протягом 1907 — 1908 років він взяв участь у двох засіданнях «Просвіти», з повагою ставився до творчості Т.Шевченка. І головне — він вмів відділяти свої особисті емоції від інтересів науки. Саме цим можна пояснити той факт, що у березні 1911 року І.Линниченко залишив П.Клепатського на кафедрі для приготування до професорського звання («аспірантура») під своїм керівництвом. За пропозицією І.Линниченка факультет погодився піклуватися про стипендію П.Клепатському у розмірі 1200 руб. В «аспірантурі» він перебував до 30 березня 1913. Хоча на час завершення «аспірантури» він так і не захистив дисертацію, однак саме джерелознавчі та історіографічні студії П.Клепатського під час «аспірантства» створили сприятливий ґрунт для його подальшої плідної наукової праці. Можливо під впливом І.Линниченка, який завжди цікавився літературою, сформувались і літературознавчі інтереси П.Клепатського. Протягом першої половини 1910-х років П.Клепатський був одним з найактивніших членів Одеського бібліографічного товариства. На його засіданнях він прочитав 6 доповідей, більшість з яких були надруковані на сторінках «Известий» товариства. Більшість доповідей мали українознавче спрямування. Однак П.Клепатський не цурався і російської історії. У червні 1912 року в аудиторії імені Г. Маразлі на Слободці-Романівці, що належала Слов'янському благочинному товариству, головою якого також був І.Линниченко, він прочитав публічну лекцію «Імператриця Катерина II — її особа і царювання». У рамках офіційної концепції П.Клепатський висловив стримане, навіть приховане негативне ставлення до імператриці. Зокрема, він відкидав всі міфи про її якусь особливу велич, державну мудрість. У підсумку портрет Катерини II авторства українського історика вийшов не схожим на офіційні панегірики, адже він усвідомив образ імператриці не лише через свої наукові, але й українські національні переконання¹³.

П.Клепатський не зміг розпочати викладання в НУ у якості приват-доцента. Він згадував, що проти його кандидатури виступив чорносотенний склад Ради НУ та особисто професор кафедри російської історії НУ та особистий недруг І.Линниченка Є.Трифільєв¹⁴. Тому з 1914 року П.Клепатський розпочав викладання в Одеській жіночій гімназії Н.Бутович та у деяких інших середніх школах міста. У 1916 році він опублікував в Одесі загальний курс російської історії для гімназій.

Події української національної революції 1917 — 1920 року захопили у свій вир і П.Клепатського. Його обрали членом Центральної Ради від Херсонської губернії у якості представника від Української трудової партії. Головні зусилля він спрямував на організацію української школи. У 1917 та 1918 роках П.Клепатський був делегатом на вчительських з'їздах у Києві. На одному з засідань ЦР П.Клепатський, висловлюючи позицію трудовиків, наголосив, що «українізація шкіл повинна бути переведена негайно. Справа шкільна дуже важна: се є альфа і омега автономії»¹⁵. Цю думку він намагався втілити на практиці в Одесі. Він взяв активну участь у роботі одеського обласного учительського з'їзду, який тривав в Одесі з 30 травня до 5 червня 1917 року. На з'їзді були присутні декілька сотень педагогів, серед яких близько 200 українських учителів і учительок, переважно народних шкіл, під проводом Одеської української вчительської спілки утворили досить компактну масу. В.Чехівський (голова спілки) та П.Клепатський виголосили промови від імені учительської спілки. Роботу з'їзду та основні тези своєї промови П.Клепатський висвітлив у статті, що була надрукована у провідній одеській газеті «Українське слово» (на сторінках цієї газети друкували свої статті також Іван та Юрій Липи, В.Мурський, С.Шелухин та інші). У своїй промові П.Клепатський зазначав, що народ без мови приречений на культурний занепад. Він наголосив на необхідності перетворення української школи на національну і за формою, і за змістом навчання, оскільки викладання російською важко сприймається дітьми, які втрачають бажання займатися наукою. Однак на з'їзді переважали російські вчителі, що різко негативно сприйняли що ідею. Тому П. Клепатський мав всі підстави зробити висновок, що «південний обласний з'їзд учителів, з одного боку, спричинився до більшого єднання українців, з іншого, показав, що на співчуття великоросіян українська школа числить не може: завивши луччі посади на Україні, вони бояться втратити свій пануючий стан посідання»¹⁶.

Для поширення своїх ідей у широких верствах населення провідники одеської української громади 12 червня 1917 року заснували філію «Просвіти» на Слободці-Романівці. Перед аудиторією у 200 осіб (переважно робітників) П.Клепатський виголосив промову про питання автономії та федерації. Також виступили В.Чехівський та В.Мурський¹⁷. У липні 1917 року керівники одеської учительської спілки започаткували курси українознавства для 140 вчителів. П.Клепатський разом з В.Чехівським та В.Мурсь-

ким читав курси української літератури, історію України (разом з В.Чехівським), історію освіти на Україні, програми політичних партій (разом з В.Чехівським та В.Голубовичем). Окрім названих осіб лекторами були інші відомі українські діячі В.Комаров, С.Шелухин та М.Юрдієвський¹⁸.

На початку квітня 1918 року П.Клепатський увійшов до складу українського комісаріату як завідувач чоловічими навчальними закладами в Одесі. До складу комісаріату також увійшли В.Чехівський, Б.Комаров та В.Лашенко¹⁹. Протягом травня — липня 1918 року він читав лекції з українознавства у Народному університеті та на українознавчих учительських курсах разом зі М.Слабченко та М.Юрдієвським²⁰.

Уявлення про зміст курсу надає його конспективний виклад, який П.Клепатський видав у 1919 році. Автор переконував читачів у неперервності розвитку українського народу від давньослов'янських часів до початку ХХ ст., різних відмінностей між українцями та росіянами у всіх сферах життя, національному характері. Він вважав, що Україна історично тяжіла до Європи, а Росія — до Азії²¹. Відповідаючи українофобам, які твердили про низький рівень розвитку української культури порівняно з російською, П.Клепатський зазначав, що на рівні народної, побутової культури українці перебувають на незрівнянно вищому рівні. Саме це, на його думку, є запорукою того, що українці мають всі шанси протягом ХХ ст. обігнати «Москалів» у культурному розвитку. Наприкінці «Лекцій» П.Клепатський подав своє уявлення про вимоги українського національного руху: «В сфері культурній ми вимагаємо, щоб на Україні панувала (розуміється, не примусово) українська культура, провідником котрої повинна бути державна українська школа як нижча й середня, так і вища; в сфері політичній ми вимагаємо, щоб Україна стала самостійною, ні від кого незалежною державою, заховуючи за собою право, як визнаємо те для себе корисним, в будучині приєднатися на федеративних підставах, з певними гарантіями, до того сусіди, який нам прийдеться більш до вподоби. Ці дві вимоги є основні вимоги сучасного українського життя, котрі покривають собою всі інші і від котрих ми не можемо і не хочемо зріктися ні в якому разі. *Самостійна українська культура в незалежній українській державі* — це альфа і омега домагань всіх українських патріотів, без різниці їх соціального становища і політичного credo. До праці на цім полі і в цім напрямі я Вас кличу іменем 35 мільйонного українського народу»²².

Про суспільно-політичні погляди П.Клепатського яскраво свідчать його публікації під псевдонімом «Павлович», надруковані протягом 1918 року на сторінках газети «Вільне життя» — друкованого органу одеської соціалістичної «Просвіти». Історик здебільшого зупинявся на питаннях взаємин з Росією, організації шкільного життя, української літератури. У всіх цих питаннях П.Клепатський, як і у згаданому курсі лекцій, виступав з відверто українських державницьких позицій. Він закликав відмовитись від планів відокремлення Одеси від решти України, обґрунтовуючи свою дум-

ку історичними відомостями. Непохитним був історик і щодо продовження дерусифікації освіти, надання їй українського характеру. На його думку, лише національний принцип може бути покладений в основу виховного процесу. Він різко виступав проти спроб російських вчителів повернутися до старої русифікаторської освітньої практики в Україні. Варто нагадати, що на сторінках цієї ж газети часто з'являлись замітки Івана та Юрія Липи, що за загальним духом відповідали думкам та настрою П.Клепатського.

Таким чином, у період української національної революції погляди П.Клепатського відповідали націоналістично — самостійницькій течії українського національного руху, представленій такими постатями як Іван та Юрій Липа, М.Міхновський, Д.Донцов тощо.

Очевидно, що позиція П.Клепатського викликала обурення з боку численних одеських противників ментальної, мовної та політичної дерусифікації України. Серед недоброзичливців свого колишнього учня опинився і І.Линниченко. У своєму «Щоденнику» І.Линниченко занотував у 1918 році: «Хтось зустрів дурня Добродія Бога нашого Павла Клепатського і запитав як він ставиться до призначення Малинина знову попечителем. П. відповідав «що то в Одесі, а у нас в Києві друге, поки є Україна і люди на Україні, українська ідея не вмре»²³. Проте для нас цінність цього свідчення полягає у тому, що воно дозволяє твердити про відвертість та послідовність П.Клепатського у відстоюванні своїх поглядів. Водночас він вмів гідно ставитись до своїх опонентів. У згаданих лекціях П.Клепатський відстоюючи думку про самотність українського народу та його цілковиту відмінність від росіян зробив коректну примітку: «Іншої думки тримається наш бувший учитель проф. Линниченко у праці «Малорусский вопрос»».

Наприкінці 1918 року завершується тривалий одеський період життя П.Клепатського. Його подальший шлях проліг до Кам'янця-Подільського, де за гетьманським наказом було відкрито Український державний університет. 10 січня 1919 року ректор І.Огієнко підписав наказ про призначення П.Клепатського приват-доцентом кафедри історії України. Історик пережив разом з університетом всі складні перипетії громадянської війни, у тому числі зміну влад. С.Русова згадувала, що «на більшовицькому тлі життя єдиною цитаделлю українства залишався наш Кам'янецький університет. За відсутнього Огієнка ректором був Білецький, а коло нього групувалась тісно зв'язана між собою професорська Рада: Клепацький, Бучинський, Аленич, Васильківський, Біднов, Клименко та ін.»²⁴. Наприкінці травня 1919 року Рада університету обрала П.Клепатського секретарем Ради університету. 26 жовтня 1919 року за пропозицією ради старшин Українського клубу м. Кам'янця-Подільського, П.Клепатського обрали деканом новоствореного гуманістичного факультету. 3 лютого 1920 року його було обрано головою іспитової комісії при Подільській шкільній окрузі. Він залишався вірним і своїй просвітницькій місії. 10 серпня 1919 — при університеті відкрились кур-

си українознавства для урядовців, старшин і козаків окремого корпусу кордонної охорони, на яких з лекціями виступали П. Клепатський, В. Біднов та В. Гериневич. У 1920 та 1921 роках він знову взяв участь у роботі вчительських з'їздів, що на цей раз відбулися у Кам'янці-Подільському

Продовжував П.Клепатський друкуватись і у періодиці. Зокрема, декілька його статей на педагогічні теми з'явилися на сторінках київського часопису «Вільна українська школа». З цими публікаціями споріднені численні брошури П.Клепатського присвячені видатним українським поетам, письменникам та філософам, що видавала Правобережна філія «Українського видавництва у Катеринославі» у Кам'янці-Подільському протягом 1919 року. Як і в історичних творах, П.Клепатський намагався переконати читачів у неперервності мовно-культурного та літературного процесу в Україні, багатстві рідної мови та літератури. Українських митців він намагався зобразити не у поверхово-романтичному дусі, але виявити провідну ідею їх творчості, вплив на розвиток української свідомості. Наприклад, він вважав, що у «Наталці-Полтавці» та «Москалі-чарівнику» втілюється свідомий націоналізм І.Котляревського, що пробивався подекуди вже в «Енеїді»²⁵. За стилем та характеристиками ці нариси П.Клепатського нагадують літературознавчі твори Д.Донцова. Нариси П.Клепатського у Кам'янці поширювала В. Русова та інші освітяни²⁶.

Навіть у буремні роки П.Клепатський не полишив наукові студії. 22 червня 1919 його обрали дійсним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства. За другого пришествя совєцької влади 27 серпня 1920 П.Клепатський успішно захистив магістерську дисертацію з історії взаємин Київської Русі та Візантії у Х ст. і посів посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора²⁷. Таким чином, в останній момент він встиг уникнути долі М.Слабченка, що не захистився до початку 1920-х років і мав надалі певні моральні та матеріальні труднощі через відсутність у нього статусу «патентованого» професора.

Початок 1920-х років пройшов під знаком становлення совєцької системи освіти в Україні, зокрема, на Поділлі. П.Клепатський взяв у цьому процесі не менш активну участь, ніж за часів існування попередніх українських влад. Протягом 1921-1922 років П.Клепатський був ректором Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, завідувачем педагогічним відділом науково-політичної пропаганди при Політпросвіті, редагував при Губземстві шкільні видання. На основі своїх лекцій в Кам'янець-Подільському університеті у 1920 — 1921 роках він видав лекції з українського джерелознавства середньовічної та ранньомодерної доби — перше подібне видання в українській історіографії.

П.Клепатський розглядав нові перетворення не лише у контексті советизації, але і як продовження попередніх зусиль спрямованих на надання школі в Україні українського національного змісту. Це не могло не

викликати негативного ставлення до нього з боку совєцьких органів влади. У 1922 році він вперше був заарештований як контрреволюціонер, але невдовзі звільнений. Дуже схоже на те, що саме П.Клепатського мала на увазі у своїх спогадах С. Русова, коли згадувала про арештованого більшовиками «професора К.», якого тричі вночі виводили на розстріл, але розстрілювали в його присутності інших, а його потім знову відводили у камеру²⁸. Звичайно, за таких умов залишатися у Кам'янці вже не було можливості і тому Павло Григорович повернувся до міста своєї юності — Києва. Пізніше у автобіографії він дипломатично написав, що повернувся до Києва аби продовжити дослідження з історії Київської землі²⁹.

П. Клепатський не зміг влаштуватися на роботу у київських ВНЗ. А.Синявський повідомляв Д.Яворницького у листі від 2 квітня 1924 року, що «тут в Києві все обсажено, що навіть Клименко, Клепатський й інші сидять без праці — професори, що залишились без катедр після ліквідації університету в Кам'янці-Подільському»³⁰. Звичайно, причина полягала не лише у конкуренції, але й у неблагонадійності професорів з колишнього вогнища української культури. Однак твердження А.Синявського не слід розуміти буквально. У 1922-1923 роках він зробив три доповіді на засіданнях історичного товариства Нестора -літописця, що було включено до структури ВУАН³¹. Протягом 1923 — початку 1926 років П.Клепатський працював на посаді вченого секретаря Губарху, викладав українознавство в архітектурно-художньому інституті, інституті Лисенка, музтехнікумі. Однак така кар'єра була занадто скромною для діяльної натури П.Клепатського. Тому у березні 1926 року він прийняв пропозицію Полтавського ІНО і посів посаду професора з історії класової боротьби та методики суспільствознавства. На момент приїзду історика Полтава не мала таких потужних традицій розвитку історичної науки як Одеса та Київ. Тим більш помітним є великий внесок П.Клепатського у розбудову вищої історичної освіти та науки на Полтавщині. У Полтавському ІНО він читав на першому та другому курсах 2 години на тиждень лекції з історії класової боротьби та на третьому — по 4 години історію та економіку Полтавщини, суспільствознавство та історію класової боротьби в Європі³². У Полтаві П.Клепатський намагався влаштувати також свого старого товариша М.Слабченка. Останній у свою чергу запрошував П.Клепатського до Одеси. Однак жоден з цих варіантів не реалізувався.

П.Клепатський відновив семінар підвищеного типу, що спочатку працював під керівництвом іншого українського історика В.Пархоменка. Під керівництвом П.Клепатського його учні передусім вивчали архівні матеріали з Полтавських архівів: Внаслідок активності П.Клепатського поживилась історіографічна діяльність Полтавського наукового товариства, П.Клепатський активно друкувався у наукових виданнях Полтави та у виданнях ВУАН. Про різноманітність наукових інтересів історика свідчить його рецензія на працю авторитетного у 1920-ті роки мовознавця О. Курилової. Він

виступив проти філологічних методів авторки, що намагалась показати різницю між українською та російською мовами, виявляючи несхожі слова. На думку П.Клепатського, до проблеми впливу інших мов, зокрема, російської на українську мову слід ставитись обережно. Далеко не всі слова російського походження мають бути викреслені з української мови як прояв суржику. Тоді українська мова ризикує зваритись у власному соку. Рецензент вважав, що мова змінюється передусім не під впливом зовнішнього втручання, а внаслідок змін у побуті³³.

Більшість українських вчених з дореволюційним стажем у 1920-ті роки були змушені так чи інакше пристосуватися до вимог нового ладу, перейти на позиції марксизму. Часто ці кроки не відбувались безболісно. Найбільш суперечливим фактом у біографії П.Клепатського у 1920-ті роки була його полеміка у 1924 та 1926 роках зі знаменитим українським науковцем А.Кримським з приводу становища ВУАН на сторінках центральної української совєцької преси. Свої думки П.Клепатський також висловив у записці надісланій до вищих органів влади совєцької України. П.Клепатський вважав, що академіки не виконують свою головну функцію — поширювати науку у маси, здійснювати зв'язок між наукою та життям. Безумовно, в умовах становлення тоталітарної системи натяки на недостатній марксизм певних осіб могли мати для них важкі наслідки. Можливо, позапартійний П.Клепатський і не мав наміру вислужитися перед новою владою (хоча у середині 1920-х він подав на здобуття премії до «Укрголовнауки» свою 200-сторінкову працю «Який був Ленін за спогадами сучасників», що свідчить про те, що він не уникнув спокуси кон'юнктури). Однак представники старої інтелігенції потрактували його вчинок саме так. Зокрема, літературознавець С.Сфремов у своєму «Щоденнику» не пошкодував для П.Клепатського негативних характеристик: «самовдоволенний тупиця», «гнусний тип, який з понурою упертістю свині рие, рие своїм тупим рилом, сподіваючись зробити таки на Академії кар'єру», «донощик з професії і падлюка», «мерзотник... він кожного разу переборщить і навіть серед комуністів не може знайти вуха, що прихильно б його доноси слухало»³⁴. В підсумку полеміка зашкодила всій українській науці. Тим не менш, П.Клепатський не випав з академічного середовища України. Його статті друкували до кінця 1920-х років редактори головних історичних часописів ВУАН.

З огляду на активну діяльність на ниві українського національного руху жодні реверанси у бік режиму не могли уберегти П.Клепатського від розправи під час репресій совєцької влади проти української інтелігенції. Як і багато його колег П.Клепатський пережив спочатку творчу та педагогічну, а потім фізичну загибель. Звільнений з роботи у Полтаві у 1931 році, він намагався сховатися від режиму у глибоко провінційних центрах України та Росії. Але гоніння знайшли його і там. У 1938 році він був осуджений до заслання у концтабір. Надалі всі відомості про нього обривають

ся. Лишається сподіватися, що сучасні історико-меморіальні дослідження дозволять дізнатися про останні роки життя історика.

Отже, життя П.Клепатського можна поділити на 6 періодів:

- 1) 1885 — 1905 — перший київський
- 2) 1906 — 1918 — одеський
- 3) 1919 — 1922 — кам'янець-подільський
- 4) 1923 — початок 1926 — другий київський
- 5) 1926 — 1931 — полтавський
- 6) 1931 — 1938 — період поневірянь та заслання

Найбільш плідними були одеський та полтавський періоди. Попри те, що життя П.Клепатського переважно пройшло у провінційних містах, його слід віднести до першопланових осіб української історіографії, педагогіки та українського національного руху першої третини ХХ ст. Наукові праці історика були не відлунням праць його більш видатних сучасників, а оригінальними та ґрунтовними дослідженнями. Як просвітянин та педагог він діяв на найважчих ділянках українського національного руху, відзначаючись послідовністю та рішучістю. Однак трагедія П.Клепатського, як і багатьох інших представників сучасної йому української інтелігенції та й більшої частини українського народу, полягала у тому, що перебуваючи на самостійницьких позиціях, він не перейшов остаточно до націоналізму. Безумовно, головним гальмуючим чинником було те, що останні десятиліття свого життя науковець провів вже у радянській Україні. На відміну від Ю. Липи, у 1920-ті роки П.Клепатський опинився серед українських націонал-комуністів. Як показала історія, цей шлях виявився тупиковим і для носіїв цієї ідеології, і для України загалом. Полохлива втеча від гасла «Україна — для українців!» досить стрімко призвела до стану, який виглядав реалізацією гасла «Україна — без українців!». Сьогодні життєвий досвід П.Клепатського виглядає напрочуд актуально. В умовах нового імперського стрибка Росії та подальшої малоросіянізації України, запорукою збереження існування українського народу може бути лише виховання націоналістичного етосу серед якомога ширших кіл українців. Будь-які компроміси з іншими ідеологіями призведуть українців до такого стану, порівняно з яким ситуація початку ХХ ст. буде здаватись ідеальною.

Літератури

1. Клепатський П. // Енциклопедія українознавства. — Т. 3. — 1994. — С. 1043 - 1044.
2. Ричка В. Загублене життя (П.Г Клепатський) // Репресоване краснзнавство. — К., 1991. - С. 202 - 204.
3. ПортноваТ, Клепатський П. //Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упор.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра: У 3-х випусках, — Вип. 1. — К., 1999. — С. 164-165; Стрельський Г Клепатський П.Г // Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». — Вип. 2. — Ч. 2. — К., 2004. — С. 199 — 200.

4. Клепатський П. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. — Біла Церква, 2007. — 478 с.
5. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 1. — Спр. 479 — Арк. 6.
6. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 5. — Спр. 6099. — Арк. 5.
7. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 1. — Спр. 479 — Арк. 1.
8. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 2554. — Арк. 9-10.
9. Клепатський П. Очерки по истории Киевской земли. — Т. 1. Литовский период. — Одесса. 1912. — С. V
10. Звіт українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1908. — Одеса, 1909. — С. 4.
11. ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 7. - Спр. 276. - Арк. 66-67,73.
12. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 7 — Спр. 379. — Арк. 22; Звіт Одеського українського клубу за 1911. — Одеса, 1912. — С. 1.
13. Клепатський П. Катерина II. — 1912. — 44 с.; Катерина II // Одесские новости, — 1912. — 28 июня
14. ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 12. - Спр. 3307 - Арк. 3.
15. Українська Центральна Рада. Документи та матеріали. — Т. 1. — К., 1996. — С. 132.
16. Клепацький П. Південний обласний учительський з'їзд в Одесі //Українське слово. — 1917 — № 7.
17. Створення філії одеської Просвіти на Слободці — Романівці // Українське слово. — 1917. — № 7.
18. Курсь українознавства в Одесі //Українське слово. — 1917. — № 8.
19. Ликвідація учебного округа // Одесский листок. — 1918. — 3 апреля.
20. Народный университет // Одесские новости. — 1918. — 5 мая; Летние курсы украиноведения // Одесский листок. — 1918. — 22 июня.
21. Клепацький П. 15 лекцій з історії України. — К., 1919. — С. 9.
22. Там само. — С. 62.
23. ДАОО. - Ф. 153. - Оп. 1. - Спр. 8. - Арк. 18.
24. Русова С. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 211.
25. Клепацький П. Батько нового українського письменства Іван Котляревський. — Кам'янець-Подільський, 1919. — С. 27
26. Русова С. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 202.
27. Даниленко В.М., Телячий Ю.В. Кам'янець-Подільський державний український університет у добу Директорії УНР (1918 — 1920): з хроніки подій // Освіта, наука і культура на Поділлі. — 36. наук, праць. — Т. 4. — Кам'янець- Подільський, 2004. — С. 8,10,12,14,19.
28. Русова С. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 218.
29. ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 12. - Спр. 3307 - Арк. 2.
30. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 1: Листи вчених до Д.І. Яворницького /Упоряд.: С.В. Абросимова, А.І. Перкова, О.В. Піщик. Н.Г. Чередник. — Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. — С. 602.
31. Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — Кн. 4. — 1923. — С. 348 — 349.
32. ЦДАВО. - Ф. 166. - Оп. 6.Т. 3. - Спр. 4757. - Арк. 28.
33. Клепацький П. Уваги до «суваг» Олени Кирилової // Записки Полтавського ІНО. - Т. II. - 1925 - 1926. - С. 77 - 98.
34. Єфремов С. Щоденники. - К., 1997 - С. 79,81, 86,96,98,141,142,163,329.